

Celem projektu jest analiza czynników formalnych i nieformalnych wpływających na relacje romantyczne osób z niepełnosprawnością intelektualną (OzNI) w perspektywie socjologiczno-prawnej. Zrealizowanie tego celu pozwoli określić rzeczywisty zakres autonomii osoby z niepełnosprawnością w kontekście bliskich relacji. Punktem wyjścia projektu będzie analiza „od osoby do relacji” – w pierwszej kolejności przyjrzymy się społecznemu i prawnemu funkcjonowaniu osób z IDD, co pozwoli głębiej zrozumieć kontekst, jak i możliwości kształtowania bliskich relacji przez te osoby. Kluczowe znaczenie mają tutaj relacje opiekuńcze, w jakich osoby te pozostają, oddziałujące na zakres ich autonomii. Społeczne i prawne funkcjonowanie osób z IDD będzie badane poprzez analizę dyskursu prawnego i prawniczego, ale także poprzez analizę indywidualnych biografii osób z IDD odtworzonych za pomocą wywiadów i obserwacji. Punktem wyjścia analiz będzie prawny i społeczny kontekst funkcjonowania OzNI w Polsce ale badania zawierają również komponent prawnoporównawczy. Analizie zostanie poddane prawo angielskie, w którym ocenie podlega zdolność do zawarcia związku małżeńskiego (*ad casum*); jest to równocześnie zmienna, a nie stała cecha; jednostka może ją więc nabyć oraz prawo niemieckie, w którym brak zdolności do czynności prawnych oznacza niemożność zawarcia związku małżeńskiego, ale równocześnie system opieki opiera się na woli jednostki i stopniowości udzielanego wsparcia. Nie każda osoba z IDD musi jednak być pozbawiona zdolności do czynności prawnych. Powstaje wobec tego pytanie, jak kształtuje się sytuacja osób OzNI w relacjach gdy ich zdolność do czynności prawnych (zdolność do zawarcia małżeństwa) nie jest ograniczona – czy rzeczywiście korzystają z przysługujących im praw?

Niniejszy projekt jest studium pewnego rodzaju *obcości, która ma swoje źródło w trwałym poczuciu niektórych ludzi, że ich prawdziwa ojczyzna nie jest z tego świata, oraz że na tym świecie nie są właściwie u siebie* (Waśkiewicz 2007). Obcość nie jest jednak wyborem OzNI, ale odcisniętym na nich społecznym piętnem. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną są postrzegane z jednej strony jako zagrożenie – osoby niebezpieczne, niepotrafiące działać racjonalnie, niemoralne, hiperseksualne, niezdolne do tworzenia trwałych i głębokich relacji. Z drugiej zaś strony jako osoby nieporadne, smutne, niezdolne do osiągnięcia szczęścia, wręcz aseksualne i *quasi*-dzieci. Obcy wprowadza społeczeństwo w stan bezradności, równocześnie prowokując do tego, aby go ujarzmić, by stał się bardziej zrozumiały. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie są postrzegane jako partnerzy, małżonkowie czy rodzice – zarówno prawnie, jak i społecznie. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną tworzą rozmaite relacje romantyczne, funkcjonujące w zróżnicowany sposób – są wśród nich te udane i harmonijne, ale są również takie, które radzą sobie bardzo źle. Ponadto znaczna grupa OzNI cierpi na chroniczną samotność związaną z ich izolacją społeczną, brakiem możliwości nawiązania bliskich relacji.

Codziennosc osób z niepełnosprawnością intelektualną jest ukształtowana przez zależność od innych osób. *Jak się jest dorosłym, to trzeba też się pytać rodziców* – tak właśnie o umawianiu się na randki powiedział w pewnych badaniach jeden z respondentów, osoba z niepełnosprawnością intelektualną. Płaszcz troski daje jednostce wsparcie, ale może też pozbawiać jej szansy na rozwinięcie niezależnej tożsamości. Samo prawo w niewielkim stopniu uwzględnia podmiotową perspektywę osób z niepełnosprawnością intelektualną. Ich głos i potrzeby nie są w prawie widoczne. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną nie są i nie były nigdy postrzegane jako *intimate citizens* – jednostki mające prawo dokonywania niezależnych wyborów co do swoich uczuć, tożsamości i relacji. Mają istotnie ograniczone prawo do zawierania małżeństw czy związków partnerskich, ale są również istotnie ograniczone w tworzeniu relacji formalnych nieregulowanych przez prawo. W korzystaniu z dostępnych możliwości prawnych są zazwyczaj zależne od instytucji, terapeutów i opiekunów, a dokładniej tego, w jakim stopniu są postrzegane przez te podmioty jako autonomiczne. Jak pokazują badania empiryczne, OzNI postrzegają prawo jako barierę uniemożliwiającą tworzenie relacji romantycznych: *nie wolno nam zawierać związków małżeńskich. Jest takie prawo. Nie wiem czy mnie pani rozumie.*

Projekt ma na celu przynajmniej częściowo zidentyfikować deficyty prawnego i prawniczego rozpoznania potrzeb osób z niepełnosprawnością intelektualną. W dotychczas prowadzonych badaniach prawnych w ograniczonym stopniu uwzględniano różnorodność form relacji, w jakich mogą pozostawać OzNI (np. związki nieheteronormatywne), jak również podmiotową narrację, poprzez którą mogłyby wyrazić swoje potrzeby i sposób postrzegania prawa. Pozycja osób z IDD może być scharakteryzowana przez epistemiczne wykluczenie – wyłączanie z możliwości kształtowania narracji na temat własnych doświadczeń poprzez uznanie, że nie są zdolne do reprezentowania siebie (Muca 2024). Dlatego tak istotne wzmocnienie jest głosu i widoczności OzNI. Ma to również znaczenie dla projektowania rozwiązań prawnych w sposób, który będzie dostępny dla tych osób.